

UDK 725.826(497.5Pula)
Primljeno: 8. ožujka 2012.
Prihvaćeno: 26. lipnja 2012.
Izvorni znanstveni rad

Dr. sc. Darka Bilić
Institut za povijest umjetnosti
Centar Cvito Fisković
Split
dbilic@ipu.hr

AMFITEATAR I AUGUSTOV HRAM U PULI NA CRTEŽIMA INŽENJERA G.L. GAETTINIJA

U Arhivu Mletačke Republike u Veneciji čuvaju se tri crteža pulskih antičkih spomenika: dva crteža amfiteatra i jedan crtež hrama Rome i Augusta, do sada nepoznata znanstvenoj javnosti. Crteže potpisuje inženjer Mletačke Republike Giovanni Leonardo Gaettini 1783. godine, a izrađeni su na zahtijev administrativnog tijela *Deputati e Aggiunti alla provision del denaro pubblico*. Do sada nije pronađen Gaettinijev izvještaj koji bi nam pobliže otkrio svrhu izrađenih crteža. Neobičnost zadatka izrade crteža uveličana je spoznajom da nikada prije mletačke vlasti nisu imale potrebu izraditi crteže pulskih antičkih spomenika koji su bili dijelom državne imovine. Crteži spadaju među najljepše u sveukupnom opusu mletačkih inženjera 18. stoljeća, ne samo zbog motiva već i zbog vještine i predanosti inženjera Gaettinija njihovoj izradi te se kvalitetom izrade približavaju već poznatim crtežima i bakrorezima Adama, Clerisseau, Cassasa i drugih slikara i arhitekata koji su posjetili Pulu tijekom 18. stoljeća.

Ključne riječi: crteži; Pula; amfiteatar; arena; 18. stoljeće; hram; inženjer Gaettini

U Arhivu Mletačke Republike u Veneciji u fondu *Miscellanea Mappe* čuvaju se tri crteža pulskih antičkih spomenika. Djelomično su publicirani u stranoj, talijanskoj znanstvenoj literaturi kao ilustracija bez dodatnog objašnjenja, analize i valorizacije. Crteže potpisuje inženjer Mletačke Republike Giovanni Leonardo Gaettini 1783. godine. Izrazito su vješto izvedeni i najljepši su u do sada poznatom opusu crteža inženjera Gaettinija.

Giovanni Leonardo Gaettini završio je svoju školovanje za inženjera na Vojnoj školi u Veroni gdje je za postignute rezultate 1766. godine zajedno s inženjerima Delanges, Salimbeni i Medin nagrađen zlatnom medaljom.¹

U Istri, na dužnosti inženjera, susrećemo ga i ranije nego što su nastali njegovi crteži pulskih spomenika.² Iz dokumenta od 21. siječnja 1776. godine doznaje se da već boravi u Puli određeno vrijeme gdje se bavi regulacijom kanala i melioracijom močvarnoga terena u neposrednoj blizini grada, a u travnju 1777. godine u Puli popravlja fontanu izvan gradskih zidina.³

Ime inženjera Gaettinija nalazimo među inženjerima isplaćenim 1777. godine iz glavne blagajne generalnog providura mletačke pokrajine Dalmacije i Albanije u Zadru s činom poručnika. U Dalmaciji i Albaniji ostaje na dužnosti inženjera sve do ožujka 1782. godine.⁴

Tijekom svoje službe u Dalmaciji i Albaniji prema naredbi administrativnog tijela mletačkih vlasti zaduženoga za zdravstvo, krajem listopada 1779. godine uputio se iz Zadra u Kotor da organizira i nadzire obnovu lazareta i bazane u Herceg Novom te kaštela u Budvi.⁵ U Boki kotorskoj ostaje tijekom zime te godine, nadzirujući radove na obnovi koji su se sporo odvijali zbog loših vremenskih uvjeta.

Vjerojatno je upravo tijekom radova na obnovi lazareta i bazane u Herceg Novom za administrativno tijelo mletačkih vlasti *Deputati e Aggiunti alla provision del denaro pubblico* izradio nedatirani crtež lazareta u Herceg Novom koji se čuva u Arhivu Mletačke Republike u Veneciji.⁶

Tijekom te zime slao je više izvještaja o napredovanju radova mletačkim vlastima u Veneciju. Iz njih se doznaje da se još uvijek nalazio tamo 21. rujna 1780. godine kada je Boka bila pogođena potresom koji je oštetio mnoge građevine u državnom vlasništvu. Generalni providur i vlasti u Veneciji tom prilikom su od njega zahtijevale i dobile detaljan izvještaj o stanju državnih građevina. U svom

¹ Elena Svalduz, „Una fabbrica „fatta a pezzi in vari tempi“: Il Monte di Pietà di Treviso“ u: *Studi Trevisani, Bollettino degli istituti di cultura del Comune di Treviso*, 8 (1997.), str. 142.

² Manilo Brusatin, *Venezia nel settecento-stato, architettura, territorio*, Torino 1980. publicira vedutu amfiteatra inženjera Gaettinija, a Patrizia Basso, *Architettura e memoria dell'antico: Teatri anfiteatri e circhi della Venetia romana*, Rim 1999., str. 265 navodi postojanje crteža amfiteatra i njihovu signaturu unutar arhivskog fonda, no ne publicira crteže.

³ Archivio di Stato di Venezia (dalje ASVe), Provveditori alla Sanità, b. 395, izvještaj od 10. travnja 1777. i 21. siječnja 1776.

⁴ ASVe, Deputati e Aggiunti alla provision del denaro publico, b.412 i b. 413; Darka Bilić, *Inženjeri i civilna arhitektura u 18. stoljeću u mletačkoj Dalmaciji i Albaniji*, (doktorska radnja), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu 2010., mentor akademik Radoslav Tomić, str. 166-167.

⁵ ASVe, Provveditori alla Sanità, b. 395

⁶ ASVe, Provveditori alla Sanità, b. 395

izvještaju inženjer Gaettini posebno upozorava na loše stanje javne lože u Kotoru.⁷

Već iduće, 1782. godine spominje se u vezi obnove državne palače u Imotskom zajedno s inženjerom Gallijem. Tom prilikom napravio je troškovnik potrebnih radova na obnovi palače.⁸

Nakon što je određeno vrijeme bio odsutan iz provincije, nanovo se spominje u Dalmaciji i Albaniji 1788. godine kada sudjeluje u izradi takozvanog Memovog Katastika mletačke provincije Albanije. Naime, u ožujku 1788. godine, inženjer Gaettini i pomoćnik inženjera Montalbotti potpisali su popis građevina u državnom vlasništvu u Kotoru.

Godine 1790. već se nalazi natrag u Veneciji gdje je zaposlen na dužnosti javnog inženjera Republike. Zabilježeno je da je 1792. godine napravio projekt obnove građevine Monte di Pietà u Trevisu koji nikada nije realiziran.⁹

Na dužnosti glavnog inženjera Republike, s protom Antoniom Mazzonijem 1793. godine sastavio je odrednice za sveobuhvatno održavanje i obnovu šest sestiera grada Venecije i rješenje odvoza smeća koje je odobrio Senat 21. ožujka 1793. godine.¹⁰

Tri crteža pulskih starina nastala su tijekom listopada i studenog 1783. godine za potrebe administrativnog tijela mletačkih vlasti *Deputati e Aggiunti alla provision del denaro pubblico* zaduženog za nadzor nad potrošnjom državnog novca.¹¹ Naime, u to se vrijeme inženjer Gaettini nalazio se u Veneciji i prema zahtjevu ovog administrativnog tijela otputovao je u Pulu da bi tamo procijenio vrijednost

⁷ ASVe, Senato PTM, b. 641, izvještaj od 30. siječnja 1780.:

Serenissimo Principe

... Già ho prevenuto l'Excellentissimo Senato con il riverente mio Dispaccio n. 10 di aver commesso al medesimo Gaettini [sic], coll'opportunità, che ritrovavasi a quella parte, di dover riconoscere anche i danni cagionati nella Pubbliche Fabbriche di quelle Piazze dalla scossa del Terremoto seguita nel giorno 21 passato Settembre, sicché in riscontro della prestata obbedienza mi presentò pure tutti quegli altri Fabbisogni, che accompagno, li quali riguardano la necessità di restauri nelle Fabbriche stesse, esclusivamente da quelle di Budua, ove per combinazioni de' tempi non si trasferì, e da quelle ancora, che, come rassegnai nel Dispaccio medesimo, fece restaurar tra le più bisognevoli il Nobil Uomo Estraordinario quasi su lo stesso momento. In quel medesimo incontro osservò lo stesso Ufficial Ingegnere, e assicura con la tutta l'asseveranza nella stessa sua Relazione lo stato cadente, e pericoloso della Pubblica Loggia di Cattaro, a tal segno, che si mossero que' Giudici di far pervenire a questa carica con lettere di quel Nobil Uomo Rettor l'annessa supplicazione, che io non so dispensarmi, secondando l'istanza, e in vista delle circostanze, di rassegnare a Vostra Signoria ... Zara li 30 gennaio 1780 more veneto, Paolo Boldrin, Provveditore Generale in Dalmazia e Albania; ASVe, Senato PTM, b. 641, izvještaj 10 od 10. prosinca 1780.

⁸ ASVe, Savio Cassier, b. 499

⁹ Elena Svalduz (bilj. 2), str. 134.

¹⁰ Michela dal Borgo, „La crisi delle arti edili a Venezia tra il secondo Settecento e Ottocento“ u: *L'Ingegneria civile a Venezia – Istituzioni, uomini, professioni da Napoleone al fascismo*, (ur.) Franca Cosmai i Stefano Sorteni, Venecija 2001., str. 162, 168.

¹¹ ASVe. Miscelanea Mappe 1371, 1388, 1389

amfiteatra i Augustovog hrama. Ostali su sačuvani crteži ovih spomenika, no nije pronađen Gaettinijev izvještaj koji bi nam поближе otkrio svrhu ovog zadatka. Neobičnost ovog zadatka uveličana je spoznajom da nikada prije mletačke vlasti nisu imale potrebu izraditi crteže pulskih antičkih spomenika koji su spadali pod državnu imovinu.¹²

Spomenuti crteži, osim što su veoma vješto crtački izvedeni i kvalitetom se ne razlikuju od drugih crteža profesionalnih crtača koji su od renesanse do kraja 18. stoljeća pohodili Pulu, vrve detaljima koji nam govore da je inženjer Gaettini nadasve uživao u ovom zadatku te da se potrudio napraviti crteže najbolje kvalitete.

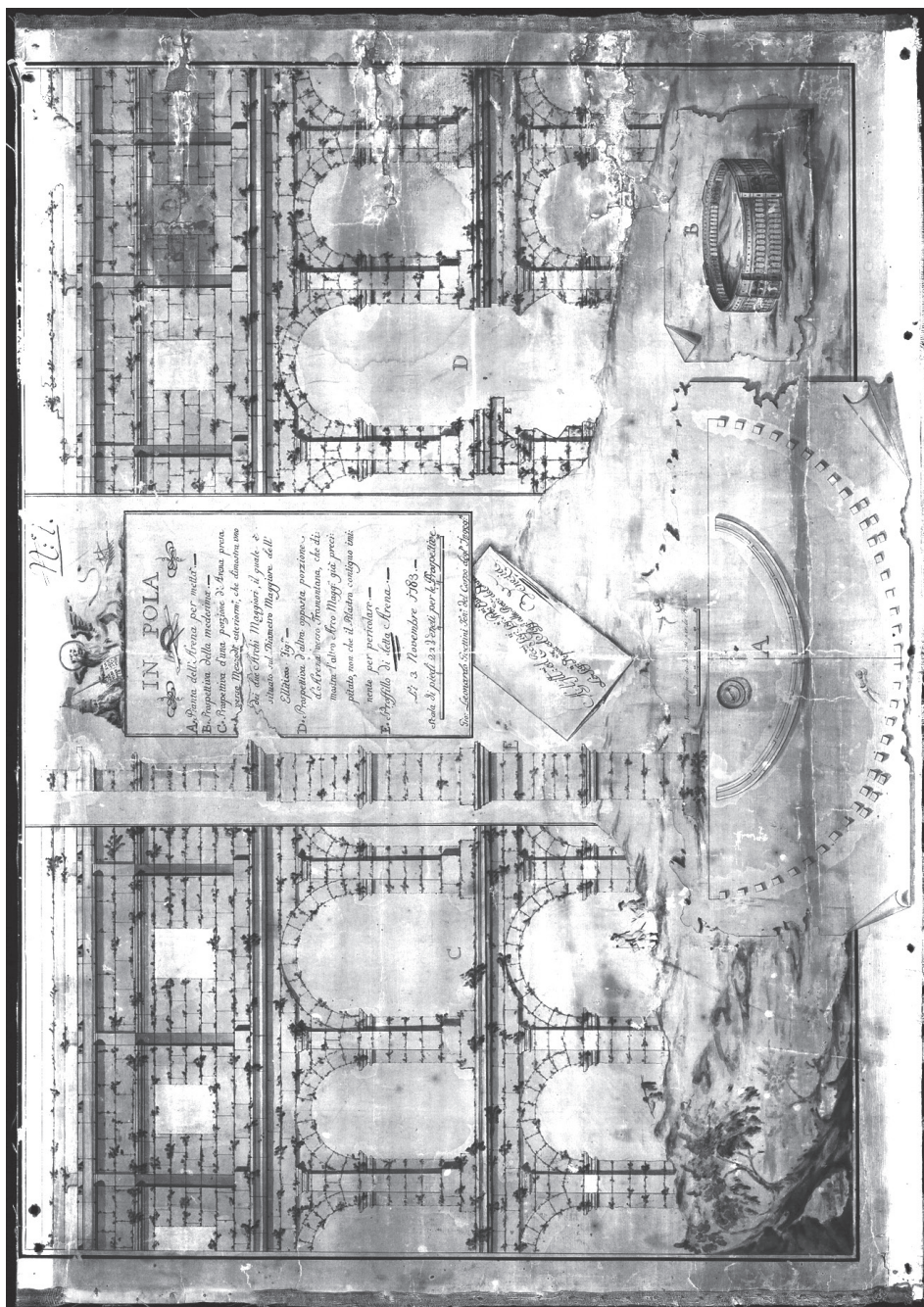
Sva tri crteža vlastoručno su iscrtna perom i crnom tintom na papiru ojačanim tkaninom te ukrašena akvarelom. Svaki crtež je datiran, pa proizlazi da je inženjer Gaettini prvo 24. listopada 1783. godine izradio crtež pod rednim brojem dva, pogled na amfiteatar s morske strane, zatim 30. listopada crtež Augustovog hrama te 3. studenog zadnji i crtački najkompliciraniji crtež s arhitektonskim detaljima amfiteatra.

Crtež numeriran brojem jedan horizontalno je postavljeni pravokutnik mjera 740 x 490 mm. Pored legende na njemu su prikazani: tlocrt polovice amfiteatra, pogled na amfiteatar iz ptičje perspektive, pogled na dio zidnog plašta s većim lučnim otvorom amfiteatra, zatim pogled na sličan isječak oštećenog dijela zidnog plašta amfiteatra s narušenom statikom te vertikalni presjek zidnog plašta amfiteatra.

Crtež ima skalu izraženu u mletačkim stopama.

Inženjer Gaettini posvetio je veliku pažnju izradi ovog crteža, obogativši ga brojnim detaljima koji pokazuju njegovu crtaču vještinu. Tlocrt polovice amfiteatra i pogled na amfiteatar iz ptičje perspektive prikazani su tako da dočaravaju utisak da su nacrtani na zasebnim komadima papira nepravilnih rubova koji su zatim prikvačeni za originalni list. Ovakav postupak kojim se dočaravala iluzija trodimenzionalnosti površine crteža, odnosno više slojeva papira jedan iznad drugoga često su upotrebljavali mletački inženjeri na svojim nacrtima iz zadnje četvrtine 18. stoljeća. Arhitektonske prikaze detalja zidnog plašta amfiteatra inženjer Gaettini je nadopunio detaljima koji ih približavaju kontekstu vremena i prostora u kojem su nastali kao što su bezbrojni busenovi vegetacije koja izviruje iz sljubnica kamenih klesanaca i oštećenja zidnog plašta nastala urušavanjem. U donjem lijevom uglu crteža prikazan je detalj pejzaža sa stijenom i vegetacijom, a inženjer Gaettini se našalio i prikazom sebe u uniformi kako mjeri ili skicira dio amfiteatra te svojeg pomoćnika koji mu pridržava potreban pribor.

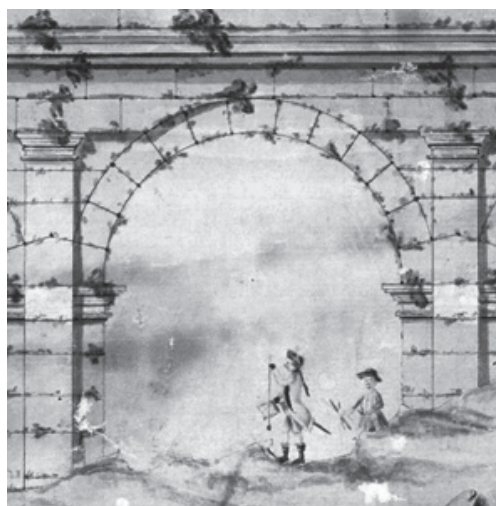
¹² Općenito o amfiteatru i hramu Rome i Augusta u Puli vidi: Štefan Mlakar, *Amfiteatar u Puli*, Pula 1957., Isti, *Antička Pula*, Pula 1958., Alka Starac, *Augustov hram*, Pula 2004., Robert Matijašić, *Pula antički grad*, Zagreb 2005.

Slika 1. Tlocrt i pogledi na amfiteatar, inženjer G. L. Gaetini, 3. studenog 1783. (Archivio di Stato di Venezia)

Slika 2. Detalj legende, inženjer G. L. Gaettini, 3. studenog 1783. (Archivio di Stato di Venezia)

Slika 3. Detalj zidnog plašta amfiteatra, inženjer G. L. Gaettini, 3. studenog 1783. (Archivio di Stato di Venezia)

Na gornjem rubu legende nalazi se lav sv. Marka u stojećem položaju s otvorenom knjigom i mačem flankiran utvrdom na stijeni s koje se vijori mletački barjak i crveno skiciranim jedrenjakom. Neposredno ispod naslova legende *In Pola* predočen je alat kojim se najčešće služe inženjeri: trokut, ravnalo, kutomjer i šestar.

Crtež numeriran rednim brojem dva (650 x 440 mm) je veduta amfiteatra iz pravca mora. U donjem lijevom kutu crteža nalazi se bogato dekorirana legenda. Površina legende ukrašena je diskretnim, horizontalnim smeđe toniranim linijama koje dočaravaju površinu drvene ploče. Legenda je uokvirena horizontalnim nizom ovulusa koji imitiraju drveni okvir.

U donjem, lijevom uglu legende nalazi se isječak nepoznatog pejzaža s konjanikom i vizurom grada na litici u pozadini. Natpis u legendi slovi:

A Pola

Prospettiva dell' Arena, che è situata fu(ori) dalla Città Piedi Veneti 650. circa Rillevata il dì 24. Ottobre 1783. da me

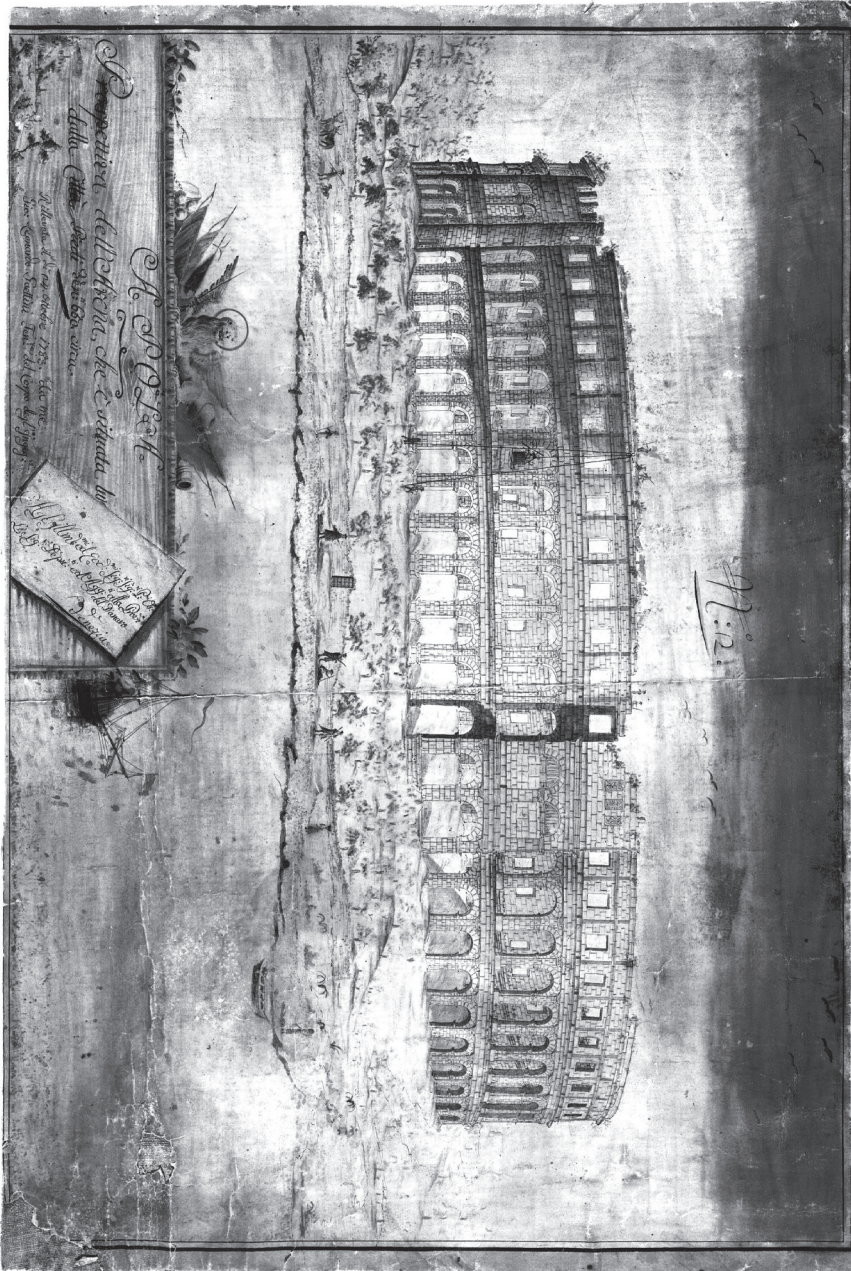
Gio: Leonardo Gaettini Tent.te del Corpo degl' Ingeg.ri

Oslonjen na gornji rub okvira legende nalazi se za naše prilike rijetki prikaz mletačkog lava s mačem u desnoj prednjoj šapi, okružen zastavama, oružjem i florealnim ukrasima. Legenda je djelomično prekrila jedrenjak sa zastavom Mletačke Republike u moru ispred amfiteatra koji je pak perspektivno suviše skraćen u odnosu na amfiteatar.

Izradi vedute amfiteatra inženjer Gaettini je pridao mnogo pažnje što se vidi u detaljima kojima je ukrašen crtež, a većina ovih detalja narativno dočarava svakodnevn život u okolici amfiteatra. Veduta amfiteatra je horizontalno podijeljena u nekoliko planova s morskou površinom u prvom planu s jednom brodicom uz stjenovitu morskou obalu na kojoj se nalaze dvije ženske osobe sa svežnjevima na glavi, seljak s dva vola i psom ili kozom na uzici, siluete dviju osoba uz desni rub crteža te četiri vojnika s mačevima ili štapovima koji u opuštenu atmosferu čuvaju zatvorena vrata u polusrušenom zidu koji odvaja obalu od voćnjaka ili maslinika koji se nalazi neposredno ispred amfiteatra.

Ovi prizori tipični su i za ostale crtače koji su tijekom 18. stoljeća crtali vedutu amfiteatra iz sličnog kuta.¹³ No, inženjer Gaettini crta prizor koji nije bio tipičan za ostale crtače: pet ljudskih figura u uniformama sa štapovima ili oružjem u ruci na zadnjem, ruševnom katu zidnog plašta amfiteatra od kojih su tri uz kolotoru postavljenu na zidine koja spušta košaru u kojoj se nalazi jedan vojnik s više štapova. Dvoje vojnika na tlu pomažu spuštanje košare s konopcima. Nemoguće je sa sigurnošću zaključiti o kojem se točno prikazu radi: o organiziranom razgrađivanju zadnjeg kata zidnog plašta amfiteatra i odvoženju priključljenog građevinskog materijala uz pomoć koloture i košare ili, vjerojatnije, o ilustraciji posjete jednog od crtača amfiteatru, možda samog inženjera Gaettinija, kojem asistiraju vojnici u izmjeri zidnog plašta amfiteatra.

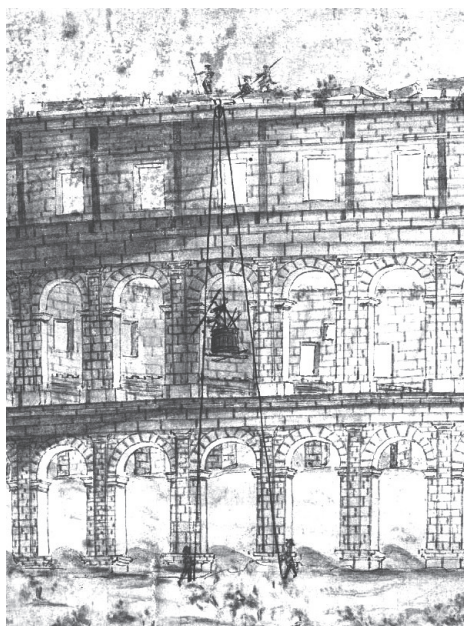
¹³ Vidi: Duško Kečkemet, „Antički spomenici Pule na slikama i u opisima stranih autora od XVI do XIX stoljeća“ u: *Jadranski zbornik VII/1966-1969*.

Slika 4. Veduta amfiteatra, inženjer G. L. Gaetini, 24. listopada 1783.
(Archivio di Stato di Venezia)

Slika 5. Detalj legende, inženjer G. L. Gaettini, 24. listopada 1783.
(Archivio di Stato di Venezia)

Slika 6. Detalj zidnog plašta amfiteatra,
inženjer G. L. Gaettini, 24. listopada 1783.
(Archivio di Stato di Venezia)

Na crtežu pod rednim brojem tri (667 x 440 mm) prikazan je tlocrt, pogled na pročelje i bočnu stranu hrama Rome i Augusta. Na legendi inženjer Gaettini specificira da su na pogledima na pročelje i bočnu stranu hrama vidljiva oštećenja nastala do 30. listopada te godine. U pogledu na pročelje hrama izostavlja prikaz prednjeg zida cele koji je bio u potpunosti obnovljen petnaest godina prije na-

stanka ovih crteža, a sastojao se od četiri prozorska otvora, uskih vrata u sredini zida i reljefa mletačkog lava iznad vrata.

I prilikom izrade ovog crteža inženjer Gaettini se zabavio ukrašavajući ga detaljima iz svakodnevnog života, prvenstveno vezanima za njega osobno. Naime, ispod djelomično pokidane i nagorjele legende inženjer Gattini je bez imalo ustručavanja nacrtao tri igraće karte. Iako su djelomično prekrivene legendom, moguće je razlučiti po jednu talijansku igraću kartu do kupa, špada i dinara. Uz njih se nalazi pravokutni komad papira na kojem je čitljiva godina 1783., a ostale riječi i brojevi su nečitljivi, a uz karte bi se mogli objasniti kao zabilješke rezultata igre kartama ili eventualnog duga. Premda motiv igračih karata simbolizira igru i porok¹⁴, ne može ga se dovesti u izravnu vezu s prikazom hrama Rome i Augusta i ne nalazimo ga na ni jednom do sada poznatom nacrtu mletačkih inženjera. Ovaj motiv zasigurno nosi posebno značenje jedino za inženjera Gaettinija, ilustrirajući nam njegove dogodovštine tijekom boravka u Puli. Iznenadujuće je pak s kolikom opuštenošću inženjer Gaettini ilustrira epizode iz vlastitog života na nacrtima koji su dio službene dokumentacije namijenjene mletačkim organima vlasti.

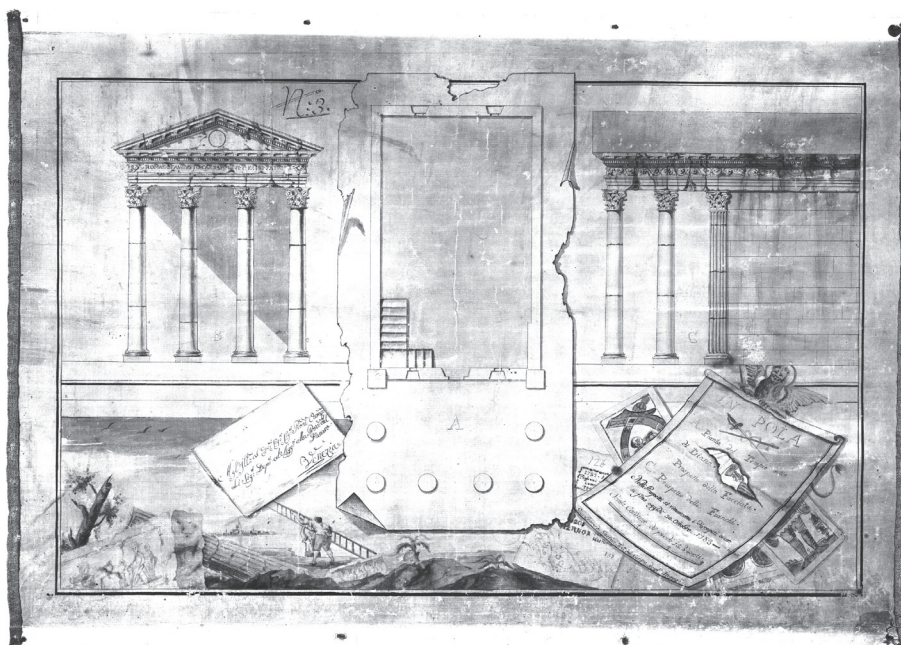
U donjem lijevom uglu crteža nazire se isječak pejzaža. U samom uglu je pravokutni komad mramornog reljefa i polegnuti kanelirani stup s dvije ljudske figure koje nose drvene ljestve u drugom planu. Na horizontu se nazire silueta grada na rtu okruženom morem.

Inženjer Gaettini pogrešno imenuje hram prikazan na crtežu broj tri i legendu naslovljava *Tlocrt i pročelja hrama zvanog Dijanin*. Pogreška prilikom imenovanja je tim veća što je inženjer Gaettini točno prepisao latinski natpis na frizu pročelja hrama iz kojeg se čita da je hram posvećen Romi i Augustu, ali ako ga je i razumio, nije ga zabilježio. Ovakva pogreška razumljiva je s obzirom da je hram Rome i Augusta u spisima mletačkih vlasti od 17. stoljeća nazivan Dijaninim hramom, a i Jacob Spon i George Wheler koji su 1675. posjetili Pulu svjedoče da je i lokalno stanovništvo upotrebljavalo pogrešan naziv, kojeg koristi i britanski arhitekt Robert Adam 1757. godine.¹⁵ Naziv *Dijanin hram* se kasnije počeo upotrebljavati za istočni forumski hram, arhitektonski identičan hramu Rome i Augusta.¹⁶ U vrijeme Gaettinijevog boravka u Puli ovaj hram se mogao vidjeti, kao i danas, samo sa stražnje strane, jer je ostatak bio inkorporiran u naknadno izgrađenu komunalnu palaču koja se smjestila između ova dva hrama.

¹⁴ Jean Chevalier-Alain Gheerbrandt, *Rječnik simbola: mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*, Zagreb 1994, str. 199, James Hall, *Rječnik tema i simbola u umjetnosti*, Zagreb 1991., str. 154.

¹⁵ Duško Kečkemet, (bilj 13), str. 556, 566.

¹⁶ Antun Travirka, Pula – *Povijest, kultura, umjetnička baština*, Zadar 2002., str. 33; Alka Starac (bilj. 12), str. 9-10.

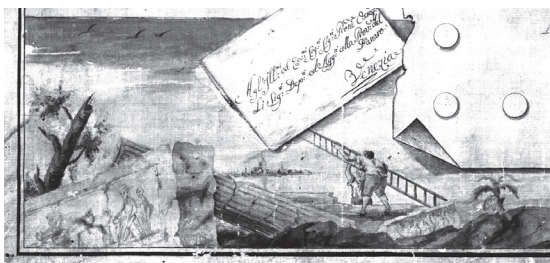

Slika 7. „Dijaniin hram“, inženjer G. L. Gaetini, 30. listopada 1783.
(Archivio di Stato di Venezia)

Slika 8. Legenda, inženjer G. L. Gaetini, 30. listopada 1783. (Archivio di Stato di Venezia)

Slika 9. Detalj, inženjer G. L. Gaetini, 30. listopada 1783. (Archivio di Stato di Venezia)

Podaci iz 17. stoljeća govore da je hram posvećen Romi i Augustu bio uništen požarom u kojem je stradao krov hrama, zapadni bočni zid hrama i prednji zid cele. Oštećeni zapadni zid urušio se 1751. godine te je iduće godine obnovljen kamenom lomljencem. I ostala oštećenja sanirana su tako da je hram sredinom 18. stoljeća kratko vrijeme poslužio kao skladište žita. Daljni radovi na sanaciji hrama nastavljeni su 1766. godine kada je odlučeno da hram posluži kao arhiv pulske komune. Tada je rekonstruiran ulazni zid cele hrama tako da su u njemu formirana vrata i dva prozora bočno od njih. Iznad vrata ugrađen je reljef sv. Marka i dva prozora bočno od njega.¹⁷ Ne treba izostaviti pretpostavku da je inženjer Gaettini bio u službi mletačke uprave u Istri u vrijeme kad su izvršeni ovi radovi te je njima nazočio i možda upravljao.

Veduta amfiteatra iz pravca mora, u kojoj se ne naziru druge konstrukcije već samo skromne brodice u prvom planu i detalji iz svakodnevnog života ispred amfiteatra, čest je motiv crtača koji su posjećivali Pulu i njene antičke spomenike u 18. stoljeću. Moguće je da je inženjer Gaettini vidio neke dotadašnje crteže pulske arene i rukovodio se njima u izvedbi svojeg crteža.¹⁸

Pula je tijekom mletačke dominacije funkcionirala kao prolazna luka za brodove na putu iz Venecije ili na dolasku u nju. Prolaznici koji su se zaustavili u njenoj luci svjedočili su o upečatljivom kontrastu između veličanstvenih antičkih građevina koje su dočaravale veličinu i važnost Pule u prošlosti te zapuštenog grada kojeg su oni zatekli s nezdravom vodom i bolesnim zrakom, napućenim s tek nekoliko stotina stanovnika sredinom 17. stoljeća.¹⁹

Tek su opetovani pljačkaški pohodi uskoka i prijetnja španjolske armade nagнали mletačke vlasti da se u 17. stoljeću ozbiljnije pozabavi sudbinom ovog grada te angažira francuskog vojnog inženjera Antonie de Villea da napravi prijedlog utvrđenja grada.²⁰ U svojoj monografiji o Puli de Ville među ostalim zemljopisnim crtežima Pule i kaštela koji se gradi donosi i nacrt pulskog komemorativnog luka Sergijevaca te detalj zidnog plašta amfiteatra s presjekom.²¹

¹⁷ Alka Starac (bilj. 12), str. 11-12.

¹⁸ Duško Kečkemet (bilj 13), str. 586., Marija Buzov, „Giovanni Battista Piranesi“ u: *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 21, 2004., str. 218.

¹⁹ Leopoldo Bari, *Pola nei secoli (Note storiche)*, Trieste 1987., str. 32. O svjedočanstvima hoćasnika koji su se u 14. i 15. stoljeću na putu iz Europe prema Svetoj zemlji zaustavljali u Puli vidi Jasenka Gudelj, „Pellegrini e Scalpellini: viaggio tra le antichità di Pola“ u: *La Dalmazia nelle relazioni dei viaggiatori e pellegrini da Venezia tra Quattro e Seicento*, (ur.) Sanet Graciotti, Rim 2009., str. 375-384.

²⁰ Miroslav Bertoša, „Tutamen Civitas et Provinciae („Štit gradu i pokrajini“), Vojni inženjer Antoine de Ville i njegova tvrđava u Puli u spletu povijesnih okolnosti XVII. i XVIII. stoljeća“ u: *Istra-časopis za kulturu* 1991, str. 2.

²¹ Antonii Devilee, *Portus et Urbis Polae antiquitatum*, Istra 119., god. XXIX, broj1/2, Pula 1991., str. 4,5,8,9,12,13.

Sredinom 18. stoljeća pulski antički spomenici postaju nezaobilazan predmet interesa mnogih proučavatelja antike: arhitekta, arheologa i slikara. Giovanni Battista Piranesi, tijekom boravka u Veneciji između 1743. i 1745. godine, posjećuje Pulu. Tom prilikom nastala su dva bakroreza s njegovim potpisom koja se čuvaju u Arheološkom muzeju u Puli. Jedan crtež prikazuje Augustov i Dijanin hram sa stražnje strane, dok je na drugom prikazan pogled na zidni plašt amfiteatra.²² Pulu su zatim 1750. godine posjetili britanski slikar James Stuart i arhitekt Nicolas Revett na putu prema Grčkoj.²³ Gianrinaldo Carli boravio je u Puli više puta sredinom 18. stoljeća radi arheoloških istraživanja amfiteatra,²⁴ a venecijanski polihistor, filozof i teoretičar arhitekture i umjetnosti Francesco Algarotti je, prema vlastitoj tvrdnji, nekoliko godina prije 1756. boravio u Puli obilazeći njene spomenike.²⁵ Pulu je također posjetio i francuski arhitekt Julian David le Roy tijekom 1754. godine i tom prilikom izradio više crteža hrama Rome i Augusta koje je kasnije objavio. Robert Adam, engleski arhitekt, u srpnju 1757. godine je s pratnjom uplovio u Pulu i tamo napravio crtež s prikazom amfiteatra, slavoluka i hrama.²⁶ Tada je Charles Louis Clerisseau, francuski slikar i arhitekt, bio u Puli kao dio pratnje Roberta Adama i nanovo, 1760. godine, njegovog brata Jamesa. Iz tih posjeta nastalo je više crteža pulskih spomenika.²⁷ Godine 1782. u Puli je boravio francuski slikar i arheolog Louis Françoise Cassas te se u grafičkoj zbirci *Victoria and Albert Museum* u Londonu čuva njegovih petnaest crteža velikog formata pulskih spomenika.²⁸

Velika zainteresiranost međunarodne publike za antičke spomenike Pule sredinom 18. stoljeća zasigurno je potaknula i mletačke činovnike da se pobliže upoznaju s njima. Dobro dokumentirana činjenica da je inženjera Gaettinija na zadatak izrade crteža amfiteatra i hrama Rome i Augusta u Puli poslao organ mletačkih vlasti zadužen za odobravanje i reviziju državnih troškova omogućila je formulaciju pretpostavke koja bi objasnila zašto su mletačkim vlastima bili po-

²² Robert Marijašić, „Antički spomenici Pule na dva bakroreza iz 18. stoljeća“ u: *VmiKH* 1, Zagreb, 14-17; Marija Buzov (bilj. 17), str. 217.

²³ *The Antiquities of Athens. Measured and delineated by James Stuart F.R.S. and F.S.A. and Nicolas Revett painters and architects*, vol. IV, London 1816.

²⁴ Gianrinaldo Carli, *Degli anfiteatri e particolarmente del Flavio di Roma di quello d' italiana nella Spagna e di quello di Fola nell' Istria.*, Milano 1788., str. 3, 4., Štefan Mlakar (bilj. 12, 1957.), str. 24., Gustavo Trevisari, *Opisi slavoluka u Slavoluk Sergijevaca*, (ur.) Andrija Mutnjaković, Pula, Rijeka, 1989., str. 65.

²⁵ Susanna Pasquali, „Francesco Algarotti, Andrea Palladio e un frammento di marmo di Pola“ u: *Annali di architettura* 12, 2000., str. 159, 165 donosi u bilješki dio pisma... *Da Pola dove fui alcun anni adietro, io recai già a Venezia un bel frammento di antichità. Questo e' un pezzo del gocciolatojo di uno de' due temj, ch'ivi sono, e per la somiglianza loro paion gemelli nati a un parto...*

²⁶ Duško Kečkemet (bilj. 13), str. 565.

²⁷ Duško Kečkemet (bilj. 13), str. 566-568.

²⁸ Duško Kečkemet (bilj. 13), str. 568-570.

trebni spomenuti nacrti. Moguće je da su činovnici mletačkih vlasti razmatrali, pritisnuti kroničnom nestašicom novčanih sredstava, mogućnost prodaje, iznajmljivanja ili prenamjene slavni nekretnina.²⁹ Pretpostavka da su mletačke vlasti imale namjeru obnoviti spomenute građevine nije uvjerljiva jer inženjer Gaettini na crtežu hrama Rome i Augusta u potpunosti izostavlja nedavno obnovljeni prednji dio cele i koncentrira se na detaljno iscrtavanje antičkih dijelova građevine. Dakle, mletačke vlasti nije zanimala sanacija oštećenja hrama, već njegova vrijednost kao spomenika antičke arhitekture. Mogućnost financiranja obnove ovih građevina od strane mletačkih vlasti, njihovih pravnih vlasnika, nerealna je jer država u zadnjoj četvrtini 18. stoljeća nije imala dovoljno novčanih sredstava čak ni za održavanje stanova knezova, kapetana i kamerlenga u gradovima i mjestima diljem svog teritorija. Pronalazak arhivskih dokumenata koji prate nastanak ovih crteža rasvijetlio bi i pitanje da li je inženjer Gaettini, osim amfiteatra i hrama, dobio zadatak nacrtati i druge antičke spomenike Pule - slavoluk Sergijevaca i ostatak kazališta na Monte Zaro, crteže koji se nisu sačuvali.

Tri crteža pulskih antičkih spomenika inženjera Gaettinija spadaju među najljepše crteže u sveukupnom opusu mletačkih inženjera 18. stoljeća, ne samo zbog motiva već i zbog vještine i predanosti inženjera Gaettinija njihovoj izradi koja je daleko nadmašila ispunjavanje dobivenog zadatka. Crteži se kvalitetom izrade približavaju već poznatim crtežima i bakrorezima Adama, Clerisseau, Cassasa i drugih slikara i arhitekata 18. stoljeća te je moguće da ih je inženjer Gaettini namjeravao duplicirati i distribuirati široj publici, a ne samo mletačkim organima vlasti.

Summary

AMPHITHEATRE AND THE TEMPLE OF AUGUSTUS IN PULA IN THE DRAWINGS OF THE ENGINEER G. L. GAETTINI

Three drawings of ancient monuments from Pula are deposited in the Venetian Republic Archives in Venice; two drawings depicting the amphitheatre and one depicting the Temple of Roma and Augustus, hitherto unknown to the local scientific public. The drawings were made by the Venetian Republic engineer Giovanni Leonardo Gaettini in 1783. They are among the most beautiful drawings in the overall opus of Venetian engineers in the 18th century, not only for the motifs, but for the craft and the dedication the engineer Gaettini invested in their making.

Keywords: drawings; Pula; amphitheatre; arena; 18th century; temple; engineer Gaettini

²⁹ Patrizia Basso (bilj. 2), str. 126, 127, 151, 155-156, navodi primjere prenamjene ludičkih građevina u vojne svrhe (amfiteatar u Veroni), u svrhu stanovanja (amfiteatri u Arlesu i Nîmesu), u grobljanske svrhe (kazalište u Veroni) i religiozne svrhe.